

תקנון אתיקה ונוהל מחקרים בבני אדם

**בית ספר ברוך איבצ'ר לפסיכולוגיה
אוניברסיטת רייכמן**

מעודכן לשנה"ל תשפ"ו

תוכן העניינים

ה

3	קדמה
4	מבוא
5	עקרונות יסוד
5	1. אמת
5	2. חופש
5	3. אחריות מוסרית
5	4. יושרה מדעית
6	6. אמות מידה מקצועיות
6	7. כבוד למשתתפים, הטבה עמם והגנה עליהם
7	יישום עקרונות האתיקה
7	1. מניעה ומזעור של סיכונים ונזקים פוטנציאליים
7	2. הסכמה מדעת
7	3. הגנה על משתתפים והטבה עמם
8	4. שימוש בהטעיה או הסתרת מידע מהותי מהמשתתפים
9	ועדת אתיקה בית ספרית

הקדמה

חוקר/ת יקר/ה,

מחקרים התנהגותיים נועדו לקדם את הידע המדעי על ההתנהגות האנושית, אבל מטבע הדברים הם מערבים חוקרים, עוזרי מחקר ומשתתפים אנושיים ועשויים לעסוק בנושאים רגישים. לכן, שמירה על עקרונות אתיים שיגנו על בריאותם הפיזית והנפשית של כל המעורבים במחקר היא חיונית. בתקנון זה תמצאו פירוט של העקרונות האתיים המרכזיים המנחים חוקרים בבית הספר לפסיכולוגיה באוניברסיטת רייכמן. שמירה על תקנון זה מחייבת אותנו בתכנון ובביצוע של כל מחקר.

מאחלים לכם מחקר פורה ומוצלח,

ועדת האתיקה,

פרופ' יניב קנט מימון (יו"ר ועדת האתיקה)

פרופ' גיא הוכמן

פרופ' גלעד הירשברגר

פרופ' שחר איל

ד"ר טלי פרנקל

מבוא

עריכת מחקרים נועדה לקדם את הידע האנושי ולהשיג מטרות חשובות ביותר. עקרונות האתיקה נועדו לתאר את האידיאל המעשי של התנהגות חוקרים במסגרת פעילותם המקצועית, והם בלתי ניתנים להפרדה מהמרכיבים המדעיים-מתודולוגיים של המחקר. מטרת עקרונות האתיקה אינה להכשיל עריכת מחקרים ולהקשות ללא צורך, אלא לחזק את עקרונות המחקר. במסמך זה, מפורטים עקרונות האתיקה של בית הספר ברוך איבצ'ר לפסיכולוגיה באוניברסיטת רייכמן.

מונחים:

מחקר – פרויקט המציב לעצמו מטרות מדעיות מוגדרות, כגון: הבנה של תופעות פיזיולוגיות, פסיכולוגיות או חברתיות, או הערכה של טיפולים בעלי אופי מאבחן, טיפולי או מניעתי. הפרוצדורות הנערכות במסגרת המחקר החינוכי יכולות להיות צפייה והתבוננות, עריכת שינויים בשגרת החיים היומיומית או בסביבת החיים, הפעלת מניפולציות שיטתיות במעבדה הניסויית, חלוקת שאלונים או עריכת מבחנים ומבדקים, בדיקת תיקים אישיים או כל מידע שנאסף בעבר וכיוצא באלה. המונח מחקר כולל גם את דרכי השימור והפרסום של הנתונים הנאספים בכל צורה.

חוקר – כל אדם המבצע מחקר וקשור באוניברסיטת רייכמן כעובד, איש סגל אקדמי, או סטודנט.

משתתף – כל אדם שנתן הסכמתו לסייע במחקר על ידי השתתפותו בו (מכונה גם נבדק או נחקר), ושהחוקר משיג לגביו מידע על ידי ביצוע פרוצדורה כלשהי לצורך המחקר.

עקרונות יסוד

1. אמת

החוקרים מעוניינים בהרחבת הידע האנושי אודות העולם, בהעמקת ההבנה האנושית של היבטיו ובשכלול היכולת האנושית להשתמש בידע לשם השגת מטרות אנושיות חיוניות או מטרות חברתיות ראויות. החוקרים משרתים את המטרות הללו, כשהם פועלים בהתאם לשיטות המחקר המדעי הפסיכולוגי ולכללי ההתנהגות של הקהילה המדעית בכללותה.

2. חופש

החוקרים יבצעו את מחקרם תוך מידה מרבית של עצמאות בלא השפעות זרות, תוך שמירה נאותה על חיי האדם ושלומו ועל כבוד האדם וחירותו. על החוקרים לחשוף מראש כל ענין שעלול להיות בו או להיראות בקשר אליו מצב של ניגוד עניינים אפשרי, בין אם ניגוד העניינים נוגע למישור האישי, המקצועי, המסחרי או הכספי, ולמלא אחר הוראות המוסד בקשר לכך. כאשר המחקר ממומן, על החוקרים לוודא כי המימון משמש למטרה לה יועד ולכך בלבד.

3. אחריות מוסרית

החוקרים נושאים באחריות מלאה לכל מחקר וניסוי מדעי שהם עורכים, ובמיוחד להשפעות הישירות שלו על חייהם של בני-אדם, בריאותם הפיזית והנפשית, שלומם, כבודם וחירותם. החוקרים נושאים באחריות מיוחדת להשפעות הישירות של המחקר על בני-אדם המשתתפים, כנבדקים או מטופלים, במחקר. על החוקרים להקדיש תשומת לב ממשית לשיקולים בדבר עצם הצורך להשתמש בבני-אדם לשם המחקר והניסוי שהם מתכננים או מבצעים ולשיקולים בדבר חייהם ושלומם של המשתתפים, בפרט למזעור הסבל העלול להיגרם להם במהלך המחקר או אחריו. החוקרים צריכים לתת את הדעת על האפשרות שתוצאות המחקרים המדעיים שלהם עתידים להיות כלי בשירות מטרות שונות, החל במטרות הרצויות לאנושות וכלה במטרות נפשעות.

4. יושרה מדעית

החוקרים יבצעו כל פעולה מדעית בהתאם לכל הדרישות של השיטה המדעית הפסיכולוגית, בסטנדרטים הגבוהים ביותר. החוקרים יבצעו מחקרים וינתחו נתונים, בין של עצמם ובין של זולתם, באופן ענייני לחלוטין, ללא פניות ובמידות נדרשות של היקף, עומק ודיוק. על החוקרים להציג את המחקר וממצאיו כהווייתם, באופן שקוף, שלם ומדויק, בכנות ובהגינות.

5. שותפות

החוקרים פועלים במסגרת של שיתוף פעולה מדעי, על ידי קיום אווירה של פתיחות, נכונות לעזור ואמון הדדי. על החוקרים לציין את תרומתם היחסית של כל המעורבים במחקר, להפנות לעבודות קודמות ולפעול בהתאם לכללי הציטוט וההגנה על יצירות מחקריות אחרות והקניין הרוחני של חוקרים אחרים. על החוקרים לפעול בדרך של תקשורת פתוחה ובמטרה לתרום לידע הציבורי ולקהילה המדעית באמצעות פרסום הממצאים.

6. אמות מידה מקצועיות

החוקרים יבצעו את עבודתם המדעית באופן מקצועי מובהק, תוך שימוש מושכל ומתמיד במומחיות שלהם. על החוקרים לשקוד על עדכון הידע שלהם בתחום התמחותם ובכל תחום שהם משתמשים בידע שלו בעבודתם. על החוקרים להיות מחויבים למקוריות המחקר והכתיבה שעניינה איסור העתקה או גניבה של דברי אחרים או ממצאי מחקריהם והצגתם כאילו היו שלהם.

7. כבוד למשתתפים, הטבה עמם והגנה עליהם

הבסיס למחקר בבני-אדם הוא ההבנה שמטרת קידום הידע האנושי הנו קידום טובתם של בני האדם בכלל, והמשתתפים בפרט, והגנה עליהם מפגיעה לא רצויה ומיותרת. על פי עקרונות בסיסיים של זכויות האדם, המחקר לא יכול להפלות לרעה (על רקע של דת, מין, גיל, מוצא אתני, מעמד סוציאקונומי וכיוצא בזה), אלא אם שיקולים מתודולוגיים מחייבים זאת. על החוקרים לוודא כי דרכי הביצוע של המחקר והוצאתו לפועל יעשו תוך הקפדה ושמירה מרבית על כבודם של המשתתפים במחקר ושל צדדים נוספים הקשורים אליהם (לרבות בני משפחה, חברים, עמיתים וכו'), על פרטיותם וזכויותיהם הרחבות יותר. על המחקר להתנהל כך שלא יצור או ימזער ככל הניתן סיכונים פיזיים ונפשיים של המשתתפים ושל צדדים רלוונטיים נוספים.

יישום עקרונות האתיקה

1. מניעה ומזעור של סיכונים ונזקים פוטנציאליים

על החוקרים לבצע הערכה של הסיכונים הצפויים הנוגעים למחקר, לרבות סיכונים לפגיעה פיזית, נפשית, פגיעה במוניטין ושם טוב או בדימוי העצמי או כל נזק אחר אצל המשתתפים או בקרב כל צד העשוי להיות מושפע מהמחקר. על החוקרים למזער ולמנוע ככל הניתן סיכונים ונזקים אפשריים אלה. ככל שעולים סיכונים בלתי צפויים תוך כדי ביצוע המחקר, על החוקרים לפעול לסילוקם המיידי או למזערם, ובמקרה הצורך להפסיק את המחקר. בכל מקרה, על החוקרים לוודא כי הסיכון והנזק הצפויים מהמחקר נמוכים באופן משמעותי מהתועלת הנצפית מהמחקר.

2. הסכמה מדעת

הסכמה מדעת היא אחד העקרונות הבסיסיים בכל מחקר הכולל בני אדם; היא מבטיחה שלמשתתפי המחקר יש את היכולת להסכים להשתתף במחקר מתוך חופש בחירה אמיתי ללא כפייה גלויה או סמויה, ומתוך ידיעה מלאה של מהות ההסכמה. בתהליך זה החוקרים מידעים את המשתתפים לגבי כל ההיבטים הרלוונטיים של המחקר, בודקים האם הם אכן הבינו את המידע לאשורו ומוודאים שהסכמתם של המועמדים להשתתף ניתנת באופן רצוני לחלוטין, בלא שיפועלו עליהם לחצים ומניפולציות. במקרה שלמשתתף במחקר אין את היכולת להסכים או להפעיל שיקול דעת, יש לקבל הסכמה מהאפוטרופוס החוקי של המשתתף. במידה וביכולתם של המשתתפים להבין את הנעשה בהם, יש לקבל גם את הסכמתם. דין זה חל על קטינים, חוסים וחסרי ישע. על החוקרים להבהיר למשתתפים את הזכות לא להשתתף ו/או לחזור בהם מהסכמתם המקורית מכל סיבה שהיא, ומבלי שאי ההסכמה או הפרישה תפגע בו בכל דרך שהיא. המשתתפים לא יהיו תלויים בחוקרים תלות חומרית, משמעתית-מרותית, או רגשית. ההשתתפות לא תהווה תנאי לקבלת הטבות או מניעת זכויות מידי צד שלישי, במצבים בהם אוכלוסיית המשתתפים מוגבלת על ידי אותו צד שלישי. במצבים בהם דרישות מתודולוגיות מצריכות אי גילוי מטרות האמיתיות של המחקר (כמו למשל במחקרי שדה), רשאים החוקרים (בכפוף לאישור ועדת האתיקה), לדחות את מתן ההסבר בעניין מטרת המחקר עד לאחר תום הניסוי.

3. הגנה על משתתפים והטבה עמם

אין לערוך מחקר המסכן את המשתתפים והעלול לגרום להם לנזק פיזי או נפשי, ללא איזון בתוצאות העשויות להיטיב עימם בצורה ניכרת, גם אם קיבלו או יקבלו עבור ההשתתפות תמורה כספית או כל תמורה אחרת. אין לערוך מחקרים אשר במהלכם יש משום סכנת גרימת השפלה, או פגיעה נפשית במשתתפים, אף אם נתנו הסכמה לכך מראש. על החוקרים לוודא כי אנונימיות המשתתפים תישמר, וכי לא ייחשפו נתונים אישיים בכל אופן אשר עלול לפגוע בהם בעתיד. חל איסור מוחלט על החוקרים להשתמש במידע על ענייניהם הפרטיים של המשתתפים לצרכים שאינם קשורים ישירות למחקר. על החוקרים להבטיח את חסיון זהותם וכבוד פרטיותם של המשתתפים. מחקרים המבוצעים על חוסים,

חסרי ישע או קטינים, רצוי כי ייעשו בנוכחות ישירה או עקיפה של האפוסטרופוסים שלהם או מבוגרים בעלי תפקיד מתאים.

4. שימוש בהטעיה או הסתרת מידע מהותי מהמשתתפים

מחקרים אשר עצם עריכתם קשורה באי הידיעה של המשתתפים והתלויים בגורם ההפתעה והסודיות ו/או ההטעיה, מחייבים אישור של ועדת אתיקה. בלי קשר לאישור זה, על החוקרים לשאוף לצמצם את ההסתרה וההטעיה ככל הניתן, ולשקול האם מסקנות המחקר הפוטנציאליות מחייבות הטעיית נבדקים ומצדיקות אותה. החוקרים לא יסתירו מידע או יטעו משתתפים בנוגע לפגיעה פיזית או נפשית משמעותית פוטנציאלית במהלך המחקר. על החוקרים לחשוף ולהסביר למשתתפים במחקר כל הטעיה או הסתרה שהיוותה חלק אינטגרלי מהמחקר, מוקדם ככל הניתן ולא יאוחר מאשר בשלב סיום איסוף הנתונים, ויתירו למשתתפים לפרוש מהמחקר במהלך חשיפת פרטי ההטעיה או הרמייה.

ועדת אתיקה בית ספרית

כל מחקר שמערב בני אדם מצריך קבלת אישור מועדת האתיקה של בית הספר בטרם תחילת איסוף הנתונים. הגשת בקשה לוועדת האתיקה תיעשה על ידי מילוי טופס בקשת אישור אתיקה, ושליחת הטופס לכתובת המייל: psylab-manager@runi.ac.il

לוועדת האתיקה הבית ספרית ארבע מטרות עיקריות:

1. לקדם את החינוך והמודעות לעקרונות האתיקה במחקר בבית הספר.
2. לסקור הצעות מחקר ולשקול אם אלה עומדות בסטנדרטים של מחקר אתי, וכן, להציע תיקונים ולבקש מידע נוסף העשוי לשפר את התשתית האתית של המחקר.
3. לאשר הצעות מחקר אשר עומדות בדרישות העדכניות למחקר אתי בבני אדם.
4. לטפל בבעיות אתיות הצצות בזמן הרצת ניסויים ו/או תלונות מצד משתתפים.

אישור של ועדת האתיקה תקף לשנה מיום הנפקתו, אלא אם הוגדר אחרת. לאחר סיום התקופה, ובמידה ונמשכת הרצת המחקר, יש להגיש בקשה לחידוש האישור. במקרה שבו חלים שינויים מהותיים באופן היישום של המחקר או בהרכב החוקרים הראשיים, יש להגיש את השינויים לאישור מחודש של הועדה (עדכון מחקר), קודם ליישומם. כאשר מתקיימים איומים אפשריים על האתיקה במהלך המחקר (פגיעה של משתתפים, תלונה וכיוצא בזה), על החוקרים לדווח בהקדם לוועדת האתיקה.

האחריות להגנת זכויותיהם של הנבדקים היא של החוקרים המבצעים את המחקר ונוהגים על פי תקנון ועדת האתיקה. אחריות החוקרים לבדוק כי מעבר לעקרונות האתיקה, המחקר מתבצע במסגרת החוק ובמסגרת השכל הישר. מתפקידה של ועדת האתיקה לבדוק את הצעות המחקר המוגשות לה במטרה לעזור לחוקרים ולמשתתפים הפוטנציאלים לפעול בתנאים אופטימליים המקובלים מבחינה אתית. אישור של ועדת האתיקה, לעניין האתיקה שבמחקר, אין בו כדי קביעה שהניסוי איננו נוגד את החוק.